

TÜRK DİLİ SÖZLÜKLERİNDE MADDE BAŞI OLARAK “BOL-/OL-” ve “ER- / İ-” FİİLLERİ

Hatice ŞAHİN*

Özet

Bol-/ol- ve er-/i- fiiliyle ilgili farklı bakış açılarıyla hazırlanmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda söz konusu fiiller; asıl fiil, yardımcı fiil olarak, birleşik çekimde, karmaşık fiil yapılarında, tarihi ve yaşayan Türk lehçelerinde, ağızlarda ele alınmaya çalışılmış, farklı sonuçlar ortaya konmuştur. Konuyla ilgili çalışmaların devam etmesi gerektiği hâlâ cevaplanamayan soruların varlığı nedeniyle ortadadır. Bu fiiller, doğal olarak özellikle metin yayınlarının sözlük ve dizinlerinde, ayrıca iki dilli, karşılaştırmalı vs. dönem sözlüklerinde de madde başı olarak yer almıştır. Dizin ve sözlükler incelendiğinde madde başı olarak fiillerin açıklanması, anlamlandırılması ve örneklendirilmesi konusunda bazı ayrılıklar görülmektedir. Mesela, aynı dönem için hazırlanan sözlüklerin kimilerinde fiillerin temel anlamlarının dışında kazandığı anlamlar, ayrıntıya girilmeden verilmiş kimilerinde ise daha ayrıntılı bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. Uygur, Karahanlı Türkçelerine ait sözlüklerin dışında Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sözlüklerinde de fiillerin anlamı ve kullanımıyla ilgili verilen bilgiler, birbiriyle ters düşerse de aynı değildir. Bu makalede ol- ve er- fiillerinin geçmişten günümüze ulaşılabilen sözlüklerde madde başı olarak ele alınma, açıklanma ve örneklendirmeleri ele alınarak fiillerin dönemlere göre taşıdığı anlam ve işlevler ile bunların sözlüklere yansımaları ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yardımcı Fiil, Cevheri Fiil, Birleşik Çekim, Birleşik Fiil, Sözlük.

“BOL- / OL-” AND “ER- / I-” FIELDS AS LEXICAL ENTRIES IN TURKISH LANGUAGE DICTIONARIES

Abstract

There are a number of studies that have been prepared with different perspectives on bol-/ol- and er- /i- . These verbs have been tried to be dealt with in the main verb, as auxiliary verb, in conjoint extraction, in complex verb constructions, in historical and living Turkish dialects and different results are revealed. Due to the existence of unanswerable questions, the work on the subject should continue. These verbs, naturally in particular in the dictionary and index of text broadcasts, also bilingual, comparative, etc. in the period dictionaries. When the directories and dictionaries are examined, there are some differences in the explanation of the facts, the meaning and the exemplification of the facts per article. For example, in some of the dictionaries prepared for the same period, the meanings of the achievements other than the basic meanings of the actions have been tried to be given in a more detailed manner to those given without entering details. Uyghur, Karahan Old Anatolian Turkish Apart from the dictionary of the Turkish and Turkey, the information given about the meaning and use of the verb in Turkish Dictionary, is not the same in reverse drop free with each other. In this report, the meanings and functions of ol-/ er- carried by the acts according to the periods and their reflections on the dictionary will be tried to be handled by considering the handing, explaining and exemplification of the masters in the past.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: hatices@uludag.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8832-8240>

Key Words: Auxiliary Verb, Organs Verb, Conjoint Draft, Compound Verb, Dictionary.

Bol-/ol- ve er-/i- fiiliyle ilgili farklı bakış açılarıyla hazırlanmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda söz konusu fiiller; asıl fiil, yardımcı fiil olarak, birleşik çekimde, karmaşık fiil yapılarında, Tarihi ve yaşayan Türk lehçelerinde, ağızlarda ele alınmaya çalışılmış, farklı sonuçlar ortaya konmuştur. Konuyla ilgili çalışmaların devam etmesi gerektiği hala cevaplanamayan soruların varlığı nedeniyle ortadadır. Bu fiiller, doğal olarak özellikle metin yayınlarının sözlük ve dizinlerinde, ayrıca iki dilli, karşılaştırmalı vs. dönem sözlüklerinde de madde başlı olarak yer almıştır. Dizin ve sözlükler incelendiğinde madde başlı fiillerin açıklanması, anlamlandırılması ve örneklendirilmesi konusunda bazı ayrılıklar görülmektedir. Mesela, aynı dönem için hazırlanan sözlüklerin kimilerinde fiillerin temel anlamlarının dışında kazandığı anlamlar, ayrıntıya girilmeden verilmiş kimilerinde ise daha ayrıntılı bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. İlk örnekleri eski Türkçede görülen fiiller, Talat Tekin'de *bol-: ol-, er-: ol-, ir-:ol-* (Tekin, 1988:129-134-139), Muharrem Ergin'de *bol-: ol-, er-: imek, olmak* (Ergin, 1986: 109-112), Gabain'de *är- (br) olmak, ermez iş cinayet, ertük teg=Skr. tathata öylelik, erür barur erikli hür ve bağımsız* biçiminde verilmiştir (Gabain,1988:269). Uygur, Karahanlı Türkçelerine ait sözlüklerin dışında Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sözlüklerinde de fiillerin anlamı ve kullanımıyla ilgili verilen bilgiler, birbiriyle ters düşme de aynı değildir. Bu makalede ol- ve er- fiillerinin geçmişten günümüze ulaşılabilen sözlüklerde madde başlı olarak ele alınma, açıklanma ve örneklendirmeleri ele alınarak fiillerin dönemlere göre taşıdığı anlam ve işlevler ile bunların sözlüklere yansması ele alınmaya çalışılacaktır.

Bol- fiili, Eski Türkçeden beri Türk dilinde kullanılan bir fiildir. Bu fiille ilgili olarak Gabain: *bol-, pol-(br.), pl-(br.), bhol- (br.) olmak* (Gabain,1988:269) şeklinde açıklama yaparak fiilin *pol-, pl- ve bhol-* gibi farklı fonetik biçimlerini de vermiştir. Aynı anlamda kullanılan er- fiilini ise: *(br.) olmak, ermez iş, cinayet, ertük teg= Skr. Tathata öylelik, erür barur erikli, hür ve bağımsız* olarak vermiştir (Gabain,1988: 264).

Aynı eserde “Bağlı Fiiller”in altında yer alan “Yardımcı Fiiller” içinde **er-** ve **bol-** aynı kategoride ele alınıp değerlendirilmiştir. Fiillerin işleviyle ilgili ayrıntılı bilgiler veren bu bölüm, yazının asıl amacının bu fiillerin madde başlı olarak durumunu ortaya koymak olduğu için değerlendirmeye alınmayacaktır. “238. *är— , bol— ve yer yer tur— (daha bu zamandan) yardımcı fiil olarak iş görürler* (Gabain,1988: 87).

Mert, Ötügen Uygur dönemi yazıtlarıyla ilgili çalışmasının sözlük-dizin bölümünde bol- fiilini ol-, er- fiilini de ol- (i-, cevher fiili) olarak açıklamıştır (Mert, 2009: 275).

Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin sözlüğünde er- fiili; *i-, ol-* anlamıyla verilmiş, -tl, -mlş, -sAr ve -ken ekiyle kurulan yapıları gösterilmiştir. Bu eserin sözlüğünde aynı zamanda “imek, olmak anlamındaki er- fiilinden yapılmış sanılır ki, her halde, kuşkusuz anlamına gelen isim-fiil açıklamasıyla *erinç* kelimesi de yer almaktadır (Hamilton, 1998: 146).

Caferoğlu'nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde **er-** fiili, işlevleri metinler de referans gösterilerek,1- *İmek, olmak: U. III. 42, 12; Suv. 607, 10 2- Mevcut olmak, var olmak: Suv.118, 4; TT. II. 6,7. 3- Vuku olmak, bulmak: TT. II. 8, 62; USt.198, 64. 4- Bulunmak: TT. I. 15, 189. 5-, Ait, ilgili olmak: TT. I. 15, 189. 6-Deskriptif fiil olarak: TT. III.6, 21. şeklinde izah edilmiştir (Caferoğlu, 1968: 75). Er- fiiliyle ilgili verilen ayrıntılı izahın yanında **bol-** fiiliyle ilgili sadece olmak karşılığı verilerek TT. I. 7, 1; Suv.127, 18. Referansları gösterilmiştir (Caferoğlu, 1968: 47).*

Eraslan'ın Eski Uygur Türkçesi Grameri adlı eserinde ise **bol-** fiili, olmak karşılığıyla verilmiş, Skr. Bhava izahı da eklenmiştir (Eraslan, 2012:561). Er- fiili için ise aynı eserde var olmak, mevcut olmak anlamlarıyla *ertük teg: olduğu gibi gerçek; Skr. TathatÁ* olarak verilmiştir (Eraslan, 2012: 568). Aynı eserde aynı sayfada er- fiilinin *erigme (bulunan, olan) erki (erür+ki, acaba, herhalde) ve erkin (erki+n, acaba) türevleri* de yer almıştır.

Bunun yanında tıpkı Gabain'in sözlüğünde olduğu gibi **bol-** fiilinin bir başka fonetik çeşitlenmesi de Hamilton'da yer almaktadır." *Bol-*; *PWL-,PWR-:olmak, bulunmak, meydana gelmek.*" şeklinde verilen maddede fiilin sonunda yer alan ünsüzün 'r' olabileceği de metinden tanık gösterilerek yazılmıştır (Hamilton, 1998:172). "*Ol üdün ağıcı uluğu ganka inça ötünti tanırım ağılık qurug bor=qalır ağı barım alqınsar...*" (Hamilton, 1998: 14)

Talat Tekin, Ana Bulgarca kelimeler dizininde uzun ünlülü **bol-** fiilini Volga Bulgarcasında **bal-**, Çuvaşçada da **pul-** olarak göstermiştir (Tekin,1998:211). Aynı eserin başka bir sayfasında da **bal-** madde başını olmak olarak açıklamış, **balti, baltuwi**.

1969 yılında Leningrad'da hazırlanan sözlükte **bol-** fiiliyle ilgili olarak hem anlam hem de işlev çeşitliliğini ortaya koyan açıklamalar mevcuttur (NADELYAYEV, V. M. vd. 1969: 111)

BOL- 1. *ol-, başa gel-, vuku bul-, yerine gel-: (BKD₃₁); (Chuast Le 172); (QBN 213₁₄); 2. var ol-, mevcut ol-, bulun-, ol-:(QBN 1855); (MK III 22); (Uig. I 45₁₂);3. (zaman için) geç-, geçmiş ol-: (Man. I 105). 4. ol-, bir şey ol-, yapıl-: (KTD₄); (MK I 308); (QBK 147₁₇); (Yüg. B93); 5. -a/ -ı, -u, -p, -galı gerundium eklerinden ve -sa (şart) ekinden sonra kullanıldığında olabirlik, imkân bildiren yardımcı fiil görevinde (Hüen d.not. 1870); (Hüen1870); (QBN 182₄); (MK III 20); 6. şimdiki ve gelecek zaman partisip ekleriyle birlikte kullanıldığında mecburiyet ve niyet bildiren yardımcı fiil görevinde (Hüen 2133); (LOK 169); (LOK 172); 7. dat., lok., abl. eki alan bir kelimedden sonra -p gerundium ekiyle birlikte kullanıldığında herhangi bir şeyin sebebini bildiren yardımcı fiil görevinde (QBN 1735); (Uig. III 692₁);(Chuast L250); **bolu ber-** razı ol-, hak ver-, kabul et-; kapıl-, sarıl-: uy-:(QBH 1437);(QBK 316₂);(QBK 194₁₁); (NADELYAYEV, V. M. vd. 1969). Drevnetyurkskiy Slovar'. Leningrad.; s. 111.)*

Buna göre **bol-** fiili; Eski Türkçede; esas fiil, isimlere gelen yardımcı fiil, tasviri fiil olarak **er-** fiiliyle birlikte zengin işlev çeşitliğinde kullanılan bir fiildir. Döneme ait olup ulaşılabilen sözlüklerden anlaşıldığı kadarıyla özellikle **bol-** fiilinin sadece Bulgar Türkçesinde değil Uygur Türkçesinde de fonetik çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Er- fiilinin de bu dönem sözlüklerinden anlaşıldığı kadarıyla asıl fiil ve yardımcı fiil olarak kullanımı söz konusudur. Ancak, bu anlam, işlev ve fonetik farklar bütün sözlüklerde aynı oranda ve ayrıntıda ele alınıp dile getirilmemiştir.

Orta Türkçe dönemine gelindiğinde ilk olarak taranan Divan ü Lügati't-Türk dizininde **bol-** fiili ol-, (Atalay, 1986:102) **er-** fiili de ol-, i- (Atalay, 1986:187) biçiminde verilmiştir. Nişanyan, sözlüğünde **bol-** fiilinin **ol-** şekline ilk olarak Karahanlı Türkçesinde rastlandığını söylemektedir. "*ETü olmak varyantının sadece "tamamına varmak, yetişmek" anlamında Kaşgarî zamanında belirlediği anlaşılıyor. TTü bolmak yazımı 16. yy sonlarına dek egemendir.*"¹

Nişanyan'ın açıklamasına göre yapılan taramada ol- fiili Kaşgarlı'nın eseriyle ilgili dizinde tespit edilememiştir. Nişanyan'da Kaşgari dönemi ayrıntısıyla verilen bilgi, Suat Ünlü tarafından hazırlanan sözlükte **ol-** madde başı halinde **ol-, olgunlaşmak** anlamıyla TİEM 73281r/8 referans gösterilerek doğrulanmıştır. *Kaçan kim tiledi erse tutup tutsa añar kim ol yaadı ol ola ekkike.* (Ünlü, 2012: 582) Ayrıca belki de Nişanyan'ın kastettiği kullanımlardan biri olarak eserin aynı sayfasında aynı anlamdaki ol- fiilinden türetilmiş, olgun kelimesi de madde başı olarak yer almakta ve "*sedremiş olgun koyak/ sarmamış süttten kayak*" örneğiyle DLT III 167-7 referans olarak gösterilmiştir. Atalay tarafından hazırlanan DLT sözlüğünde bu kelimenin kökü gösterilmemiştir (Atalay,1986: 437). Bu sözlükte **bol-** fiili, olmak, (Ünlü, 2012: 141) er-

¹ <http://www.nisanyansozluk.com/?k=olmak>

fiili de *e/er-* (*imek* (*cevheri fiil*), *-dır/-dir/-dur/-dür* kopulası. KB 2879, AH 53 RKT 33/7b2, *er-* (2) olmak DLT C.I 164-15 Ol andag erdi. olarak verilmiştir. (Ünlü, 2012: 236)

Kutadgu Bilig'in indeksinde bol- fiili, ol- olarak karşılanmış, fiilin tüm çekimlerinin yeri gösterilmiştir. Bolur men, bolur sen, bolur, bolur mu, bolurlar, boldum, boldung, boldı, boldılar, bolmuş, bolgay, bolga sen, bolga, bolgu, bolayın, bolayı, bol!, vd. Aynı madde başında bolun- fiili de olmak karşılığıyla dizine eklenmiştir (Arat, 1979, 97-103). Ayrıca fiilin *bolumsuz* biçimindeki türevi de *layık olmayan* anlamıyla dizinde yer almaktadır. *Er-* fiili de olmak, imek (cevheri fiil) açıklamasıyla dizine girmiş, bu fiilin de metindeki çekim örnekleri gösterilmiştir (Arat, 1979, 97-152). Atabetü'l-Hakayık'ta da *bol-* fiili; olmak, er- fiili, imek şeklinde yazılmıştır (Arat, 2006: XI-XIX).

Harezmi Türkçesi sözlüklerinde *bol-* fiili (Ünlü, 2012:106), *ol-* haliyle de madde başı olmuş (Ünlü, 2012:445), *er-* fiili de hem "kapalı e" ve "e" ile hem de *i-* biçiminde yer almıştır (Ünlü, 2012:174,246,262). Fiillerin anlam ayrıntılarında bir değişiklik bulunmamakta olmak, imek fiili, (cevheri fiil) olarak gösterilmiş, farklı çekim örnekleri tanımlanmış ancak örnek verilmemiştir. Bu sözlükte de bol- fiilinin boldur-, bolun-, bolut-, bolmaçı türevleri verilmiştir. Boldurmak fiilinin yapmak, yaptırmak anlamında kullanıldığının ME 8/4 referans gösterilerek belirlenmesi fiilin çatı ekiyle kullanımı açısından ayrıca dikkat çekicidir.

Nehcü'l-Feradis'te sadece bol- fiili ol- anlamıyla yer almıştır (Ata, 2014: 73). Aynı dizinde er- fiili ise; olmak, imek fiili (cevheri fiil) açıklamasıyla yer almıştır. (Ata, 2014: 124)

Fuzuli Bayat'ın Orta Türkçe metinlerindeki söz varlığını toplayan sözlüğünde ol- fiili: *Ol- 1. Olmak, meydana gelmek; 2. Olgunlaşmak, kemale ermek* (Bayat, 2008:376) biçiminde verilmiştir. Er- fiili ise bütün er- biçimleri bir araya toplanarak verilmiş, konuyla ilgili olan er-fiili, 6. sırada olmak, imek 7. Sırada da cevheri fiil olarak gösterilmiştir (Bayat, 2008:145).

Çağatay Türkçesiyle ilgili sözlüklerde özellikle bol- fiilinin fonetik değişikliklere uğramış biçimlerine daha çok yer verilmiştir. Ol- anlamındaki *bol-* fiili, dönem metinlerinde *ol-* biçiminin yanında *böl-* biçiminde de madde başı yapılmıştır. Böl- fiilinin Abuşka Lügatinde olmak anlamındaki kullanımı kelimenin ikinci anlamı olarak verilmiştir (Ünlü, 201:167). Olmadde başının Çağatay sahası eserlerinin hemen hepsinde tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bola al-: mümkün olmak, ele geçirmek, vücuda getirmek, bolgaca/bolganca/bolguca/bolgunca: olunca; bolcum: olsa; bolmagunca: olmayınca; bolurga: olmağa; bolurıga: olmak için, bolur dik dur: olur gibi; bolmag: olma, meydana gelme, oluş, boldig: olsun biçimlerinin yanında bolay: olayım, bunun gibi kullanımının da verildiği görülmektedir. Bu sözlükte ayrıca *bol-* şeklinde *bul-* ve *böl-* gibi fiil biçimleri de gösterilmiştir.

Kaçalın tarafından hazırlanmış Doğu Sahasına ait sözlükte bol- fiili; "*bol-* (<*bil-*< *bu ol-*⁶⁹⁰⁰ 2) (Kaçalın, 2011: 912) *Olmak Bk. ol-* "*ol-*⁷⁷⁰⁸ 3 *Olmak, Bk. bol-* (Kaçalın, 2011:980) biçiminde er- fiili de <(er-⁷¹⁵⁵) İmek, olmak anlamıyla (Kaçalın, 2011: 936) ve dipnottaki referanslarıyla verilmiştir. Bu eserde en dikkat çeken sonuç bölümünde de vurgulanması ve tekrar ele alınması gereken nokta, *bol-* fiilinin *bu ol-* biçiminden geldiğini göstermesidir. Bu açıdan bakıldığında fiilin bol- ve ol- biçimleriyle ilgili kelime başında b sesinin düşmesi ses olayına da daha dikkatli bakmak gerektiği görülür.

Mehmet Kanar tarafından hazırlanan Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili sözlükte, yazarın sözlükçülük anlayışıyla olsa gerek fiil sonunda bulunan ünsüze göre iki ayrı fiil olarak alınmış ve aşağıdaki biçimde verilmiştir.

Olmağ 1. Olmak 2. bulunmak, durmak

² Bu dipnotta CLAUSON: EDPT: 388^a, TEKİN: TDBUÜ: 177. STAROSTIN-DYBO-MUDRAK: EDAL: I, 372. ÖZYETGİN: Ebu Hayyan Kitabı'l-İdrak li Lisanü'l-Etrak adlı eserler belirtilmiştir.

³ Bu dipnotta Starostin-DYBO-MUDRAK: EDAL: II 1050, eser künyeleri verilmiştir.

Olmak 1- meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak, 2- bulunmak, 3 yaratılmak, 4 yapılmak, 5 hazır bulunmak, 6 oturmak, ikamet etmek, 7 birlikte olmak, 8. Yaşamak (Kantar,2011:

Tarama Sözlüğünde *ol-* fiili, şekil ve anlam ayrıntıları dikkate alınarak çok sayıda madde başıyla verilmiştir. Ancak fiilin temel anlamı, 1- Bulunmak, kalmak, ikamet etmek, eğlenmek. 2. Yaratılmak, vücut bulmak olarak açıklanmıştır. Fiilin birleşik fiil yapılarında *ola düşmek, oli gelmek*, gibi asıl fiil olduğu hatta *olmaklu olmak* gibi iki unsuru da olduğu örnekler anlamlarıyla sıralanmıştır (Dilçin, 1983: 161-162).

Eski Anadolu Türkçesi sözlüklerinde *ol-* fiili madde başı olarak yer alırken, *er->i* fiili, bu konumda yer bulmamıştır. Bu, söz konusu dönemde fiilin artık müstakil anlam değerinin ortadan kalktığını düşündürebilir.

Tarama Sözlüğü'nde yetişmek, olgunlaşmak, büyüme anlamında geçen **er-**fiili, (Dilçin, 1983: 85), Kantar'ın EAT sözlüğünde ulaş-, eriş-, kavuş-, isabet et-, yetiş- anlamındaki *er-* fiilinden ayrı madde başı olarak sadece olgunlaşmak anlamında yer almıştır (Kantar,2011: 269). Türk dilinin etimolojik sözlüklerinden Gülensoy tarafından hazırlananında *ol-* fiili, tarihi sözlüklerdeki gibi varlık kazan-, vuku bul-, meydana gel- şeklinde anlamlandırılmıştır. Aynı sözlük, fiilin uzun ünlülü *bol-* fiilinden geldiğini, Yakutçada diftonglu, Hakas ve Çuvaşçada *b>p* değişimli kullanıldığını göstermiştir (Gülensoy, 2007:620).

Clauson'da *bol-* ve *er-* fiilinin çok eski olduklarına ve iki fiilin birbirinin işlevi zayıfladığı noktalarda birbirini desteklediğine, bu iki fiilin anlamlarının birbirinden ayrılmasının imkânsızlığına, *bol-* fiilinin *er-* fiilinden en azından –sözlüğün kapsadığı dönemde- iki üç kat yaygın olduğuna, *bol-* fiilinin fonetik değişikliklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu sözlükte de *bol-* fiilinin olgunlaş-, eriş- anlamı söz konusu değildir (Clauson, 1972:331).

Bol-/ol- ve *er-/i-* fiilleri, Türk dilinin en eski ve en işlek fiillerindedir. Bu fiiller; isimlere ve fiillere ayrı ayrı gelen yardımcı fiil olarak kullanılmalarının yanında asıl fiil olarak da farklı türevlerle dil içinde yerlerini almıştır. Bu yazıda söz konusu fiillerin Türk diliyle ilgili hazırlanmış metin sözlükleri ve genel sözlüklerdeki izahları ele alınmaya bu izahların dönemler arasındaki farkının ortaya konmasına çalışılmıştır. Buna göre; sözlüklerde bu iki fiilin anlam açısından kapsadığı değerlerin verilmesinde eksikler mevcuttur. Sözlüğün yazıldığı dönemdeki sözlükçülük geleneği ya da sözlük yazarının sözlükçülük anlayışı fiillerin temel anlam ve işlevlerinin dışındaki bilgilerin açıklamada yer alıp almamasını belirlemiştir. Bu işlevlerin, aynı döneme ya da farklı döneme ait sözlüklerin bazılarında belirtilip bazılarında belirtilmemesi bunu akla getirmektedir. Ayrıca bu yazının amacı, çalışmaların sözlük bilimi açısından değerlendirilmesi değildir. Farklı bakış açıları ve tutumlara rağmen söz konusu fiilleri açıklayan farklı konumda, görevde ve yapıdaki durumlarını veren sözlüklerden aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir.

Er- fiili ile **bol-** fiili, sözlüklerin çoğunda olmak anlamıyla birbirine gönderme yapılan *et-* ve *eyle-* fiilleri gibi birbirine karşılık gelebilecek fiillerdir.

Er- fiilinin de *bol-* fiili gibi sözlük anlamı, türetme eki almış biçimleri bir başka deyişle asıl fiil görevinde kullanımı mevcuttur.

Er- fiilinin asıl fiil olarak türetme eki almış biçimleri ve türevleri Caferoğlu ve Eraslan tarafından hazırlanan sözlüklerde mevcuttur. Her iki sözlüğün de Uygur dönemine ait olması, fiilin o dönemde çok anlamlı ve işlevli bir fiil olduğunu düşündürebilir.

Bol- fiilinin özellikle Gabain ve Hamilton tarafından hazırlanan sözlüklerde Eski Türkçe için kelime başındaki *b* sesiyle ve kökteki ünlüyle ilgili farklı fonetik biçimleri gösterilmektedir. Ayrıca Hamilton, fiilin son ünsüzünün bile değişebileceğine dair bilgi vermiştir. Fiilin Orta Türkçe için de *bul-*, *böl-* gibi biçimleri tespit edilmiştir.

Bol- fiilinin farklı sözlüklerde *bola al-*, *bolu bir-*, *ola düş-*, *olu gel-* gibi birleşik fiil yapılarında yardımcı değil asıl fiil olduğu örnekler gösterilmiştir.

Fiillerin kullanımı, anlamı ve işlevi konusunun dışında bu sözlüklerde verilenlerden şu sorular da akla gelebilir.

Fonetik açıdan bakıldığında Eski Türkçede **bol-** biçiminde görülen fiil, bilindiği gibi sadece -Türkmence hariç-Oğuz Türkçesinde **ol-** biçiminde kullanılmaktadır. Ancak sözlükler, fiilin *ol-* biçiminin Karahanlı döneminde de görüldüğünü tanıklarıyla belirtmişlerdir. Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahalarda karakteristik olarak *bol-* biçiminde görülen fiilin *ol-* biçiminin; öbür yandan bir Eski Anadolu Türkçesi metni olan Süheyl ü Nevbahar'da da **bola kim** ve **bolay kim** örneklerindeki gibi **bol-** biçiminin var olmasının sebebi nedir?

DLT dizininde *bol-* fiili: *ol-*, biçiminde izah bulup *ol-* madde başı yer almamaktadır. Bu dizinde olgun kelimesi olgun anlamıyla verilmiştir. Bundan başka Orta Türkçe sözlüklerinde *bol-* fiili: *var ol-*, *varlık kazan-*, *ol-*, *bulun-* gibi anlamlarla açıklanmış ama olgun, yetişmiş, erişmiş anlamıyla hiç açıklanmamıştır.

Bunun gibi *er-/ir-/öl-* fiili de *ol-*, *var ol-*, *mevcut ol-*, *i-*, *cevheri fiil* açıklamalarıyla verilmiştir. Bu fiil, Eski Anadolu sözlüklerinden itibaren madde başı olarak da ele alınmamıştır. Fiil bir gramer kategorisi olarak sözlükten dilbilgisi kitaplarına geçmiştir. Türkiye Türkçesinde olgun, olgunlaşmak kelimeleri bu türetilmiş halleriyle sözlükte yer almakta, bu anlamda *ol-* fiili görülmemektedir. *Ol-* fiilinin anlamları arasında EAT'ye gelene kadar bu ayrımı görülmemektedir. Buna göre Türkiye Türkçesinde *yetiş-*, *olgunlaş-* anlamındaki *er-* fiili, *ek-* fiil olarak kullandığımız *er-* fiili değildir. Öte yandan *ol-* fiilinin de *bol-* fiilinden gelen bir *ol-* fiili olmadığı sonucu çıkarılabilir mi?

Son olarak, *bol-* fiilinin kökeniyle ilgili olarak Kaçalın tarafından hazırlanan sözlükte *bol-* fiilinin "*bol-* (<*böl-*< *bo ol-*)" (Kaçalın, 2011: 912) biçiminde verilmesi, fiilin asıl şeklinin *bol-* değil, *ol-* olduğunu gösterebilir, fiilin *uş ol->şu*, *bu ol->bu* gibi birleşme hadisesine uğramış olduğunu düşündürebilir mi?

Kaynakça

- ARAT, R. R., (1979). *Kutadgu Bilig III-İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R., (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B., (1986). *Divan u Lüğati't-Türk Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYAT, F., (2008). *Orta Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- CAFEROĞU, A., (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S. G., (1972) *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.
- DİLÇİN, C., (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERASLAN, K., (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M., (1986). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GABAIN, A. W., (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLENSOY, T., (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HAMILTON, J. R., (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAÇALIN, Mustafa S., (2011). *Niyazi, Nevayi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KANAR, M., (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

MERT,, O., (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.

NADALYAYEV, V. M., [vd.] (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.

TEKİN, T., (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, T., (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜNLÜ, S., (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

ÜNLÜ, S., (2012a). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

ÜNLÜ, S., (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=olmak>